

Erik Dahlberg og Nyborg

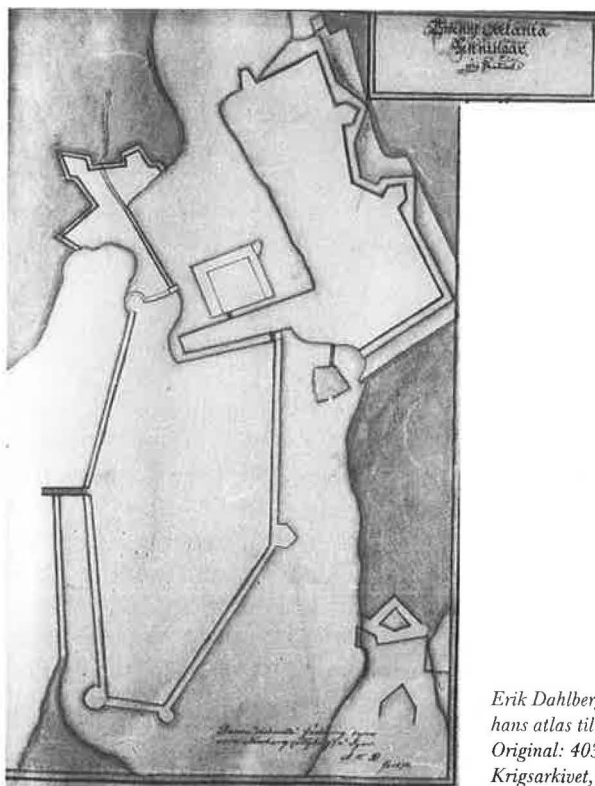
Et bidrag til Nyborgs ikonografi og fæstningshistorie
i 1600-tallet

Af *Bjørn Westerbeek Dahl*

I 1648 kopierede den senere svenske generalkvartermester Erik Dahlberg en samling kort i oberst Conrad von Mardefelts arkiv i fæstningshovedkvarteret i Demmin i Svensk Pommern. Blandt de mange tegninger, som den dengang kun 23-årige konduktør kopierede, var et blad med »tweenne Obekanta Festningar uthij Danmarck«. Den ene var Nyborg.¹ Lidet anede Dahlberg i 1648, at han ti år senere skulle opholde sig netop i Nyborg under dramatiske omstændigheder, og vel endnu mindre, at han selv skulle foretage kortlægninger og bearbejde billedmateriale af byen og dens nærmeste omegn, og dermed levere en nysgerrig eftertid en vigtig nøgle til forståelsen af Nyborgs udvikling i 1600-tallet. Resultaterne af hans arbejder i 1650'erne blev først udgivet i 1696, men blev til gengæld et af højdepunkterne blandt 1600-tallets historiske illustrationsværker.

Dahlbergs Nyborg-kort fra 1648, der er tegnet på samme blad som et projekt til Oslos befæstning, er et rent fæstningskort uden civile, topografiske oplysninger: Christian III's forældede voldanlæg er tegnet omhyggeligt med de udvidelser og forstærkninger mod landsiden, der blev foretaget i løbet af 1600-tallets første halvdel: Mod sydvest er Svendborg-vejens inderste del beskyttet af et mindre forværk, der samtidigt dækker slottets ene flanke. Mod nordvest er der bygget et simpelt, tidligt bastionært anlæg med små bastioner og et meget brudt kurtineforløb. Det er en fæstningslinie, der er karakteristisk for den ældre nederlandske fæstningskunst (ca. 1590-1625). Nordøst for slottet ligger en ravelin i Svanedammen med en broforbindelse til området umiddelbart øst for slottet. Nordøst for Svanedammen ses et planlagt bastionært anlæg af samme tidlige type med små bastioner og brudte kurtiner.

Tegningens farver svarer ganske nøje til det faste skema, som 1600-tallets fæstningsingeniører sædvanligvis benyttede sig af: grønt (til uspecificerede landområder), rødt (til bygninger og murværk), brun-gult (til landeveje) og lilla (til planlagte anlæg).

Erik Dahlbergs kort over Nyborg fra hans atlas til Lennart Torstensson 1648. Original: 403 × 255 mm. Krigsarkivet, Stockholm.

Dahlberg var født i Stockholm i 1625, og da han tegnede sine kopier i 1648, var han således kun 23 år gammel.² Efter almindelig skolegang blev han som 13-årig sendt til Hamborg for at frekventere en af byens velrenommerede skrive- og regneskoler. Tre år senere, i 1641, blev han ansat som skriver hos overbogholderen i Svensk Pommern og Mecklenburg, Gert Rehnskiöld, og her indledtes hans forbløffende 60-år lange karriere i den svenske militæradministration. En helt almindelig skriver var han dog langt fra, og ifølge Dahlbergs erindringer begyndte hans interesser for kunst og musik og ikke mindst tegning at udvikles i disse år.

Rehnskiöld havde øje for sin unge medhjælperes evner og anbefalede derfor Dahlberg til overinspektøren ved de svenske fæstninger i Nordtyskland, Conrad von Mardefelt, idet han mente, at den unge Dahlbergs interesser måtte kunne udnyttes bedre af fortifikationen end i bogholderiet.

Mardefelt ansatte derfor Dahlberg som konduktør i 1646, og allerede året efter kunne den lærenemme elev vise de første eksempler på sin kunnen, da han afstak en skanse helt på egen hånd.

Formodentligt for at skærpe sine evner til at gengive kort og tegninger, kopierede Dahlberg i 1648 Demmin-arkivets mange kort og fæstningsplaner. De blev alle rigt udstyret med dobbeltrammer i lilla og sort og forsynet med smukt kalligraferede stednavne og titelindskrifter, der røber ophavsmandens tidligere beskæftigelse som skriver.

Dahlbergs kopier blev indbundet i et smukt bind med fælles titelblad og med en underdanig dedikation til Lennart Torstensson, der i 1648 – ved afslutningen af 30-årskrigen – var en af Europas førende generaler – omend stærkt legemligt svækket. Han døde i 1651.

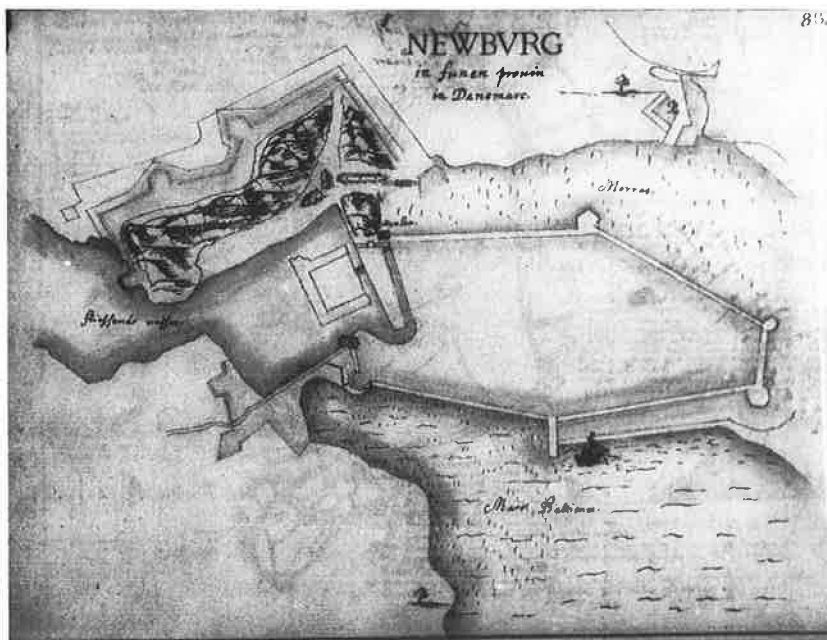
De mange tegninger i bindet giver et enestående indtryk af, hvad Demmin-arkivet indeholdt af kortmateriale. For danske forhold er det af interesse, at der tilsyneladende har været en række kort over danske fæstninger. Et par stykker kan føres tilbage til svenskernes egne opmålinger fra Torstenssonskrigen (Rendsborg, Haderslevhus og Lyngsoddelejren); andre har deres forlæg i erobret dansk kortmateriale, herunder danske originalkort med kongelige påtegninger (Stabelholm Skanse, Nykøbing Falster og Drogden).³

Dahlbergs kort over Nyborg har størst lighed med et Nyborg-kort i et anonymt bind fæstningsplaner i krigsarkivet i Stockholm.⁴ I sit topografiske indhold er dette kort fuldstændigt identisk med Dahlbergs, der er i omtrent det dobbelte måleforhold af det anonyme kort (ca. 1:3.935 i forhold til ca. 1:1.848). Det adskiller sig dog på ét væsentligt punkt fra Dahlbergs tegning, ved at dele af voldanlægget og enkelte bygninger er tegnet i perspektiv. Det gælder desværre ikke slottet, men slotsmøllen, en port ved Svendborg-vejen, et par bygninger nord for slottet er alle set i perspektiv. Inden for de mindre bastioner mod nordvest ligger et højdedrag i form af to halvfærdige bastioner af yngre nederlandsk type. Gennem den ene spids går hovedvejen til Odense og Kerteminde. Ved graven foran den ældre vold ses en bro.

Den lange lave bygning nordøst for slottet leder hen til en bro mod ravelinen ved Svanedammen og passer overordentligt fint til fæstningsingeniørens normale placering af en byport. Det er derfor nærliggende at antage, at den lange lave bygning, der ovenikøbet synes at ligge på den senere Landports plads, faktisk også er en port.

Dahlbergs tegninger fra Karl Gustav-krigene, der vil blive behandlet senere, kaster yderligere lys over dette forhold.

Den anonyme tegning hører til et bind fæstnings- og slagplaner, der i hvert fald ikke kan være ældre end 1632, da slaget ved Lützen er aftegnet på en af planerne, men derfor kan tegningen godt bygge på ældre forlæg, ganske som Dahlbergs kort fra bindet til Torstensson gør det. Meget tyder dog på, at kortets indhold kan dateres til slutningen af 1620'erne eller begyndelsen af det følgende tiår efter Christian IV's forstærkninger af Nyborgs fæstningsværker efter Kejserskrigen

Anonymt svensk kort over Nyborg fra 1630'erne. Original: 153 × 201 mm. Krigsarkivet, Stockholm.

(1625-1629), hvor den yngre nederlandske fæstningsmanér blev introduceret i Danmark. I det anonyme bind findes en anden tegning af interesse for Danmark og de fynske øer, idet tegneren har gengivet en lille plan af Valdemars Slot på Tåsinge.

Dahlbergs prægtigt udstyrede og smukt udførte atlas fik en omtumlet skæbne: I første omgang afleveredes det til Torstensson selv, der skænkede det til Dronning Christina. Da hun rejste ud af Sverige i 1654, førte hendes bibliotekar Vossius håndskriftet med sig til Holland, hvor den svenske stormand Magnus Gabriel de la Gardie købte det tilbage for 800 rigsdaler og derpå – i 1683 – skænkede det til Karl XI. Kongen befalede Dahlberg, der nu var chef for det svenske fortifikationskorps, at indlemme det i korpsets arkiv. Ringen var sluttet, men det gav Dahlberg anledning til denne beske kommentar, som han egenhændigt skrev i bindet: »Altså går det til: denn häst som för tiänar hafran får den intedt; Jag fick icke den ringaste pening för mitt Arbete, men Vossius lät sig derföre wäl betahla«. Siden har manuskriptet været opbevaret i fortifikationens arkiv (Krigsarkivet) i Stockholm.⁵

I 1683 havde Dahlberg gennem knap 23 år været travlt beskæftiget med at færdigredigere illustrationerne til en af de mest monumentale udgivelser, der beskriver de nordiske landes historie i 1600-tallet, men først over ti år senere, i 1696, udkom det længe forberedte værk om Karl Gustavs bedrifter med en omstændig og nu lidet påagtet text på 626 foliosider af den tyske retslærde og historiker Samuel von Pufendorf.⁶

De 114 kobberstukne plancher er alle blevet udarbejdet af Erik Dahlberg, der lige fra krigen havde indsamlet, rentegnet og afpudset stikforlæg, samt forhandlet med kobberstikkere, papirleverandører og kobbertrykkere, for at dette værk kunne blive så monumentalt og pålideligt som overhovedet muligt.

Dahlberg havde særdeles gode forudsætninger for dette krævende arbejde: Allerede i 1640'erne var han som omtalt begyndt at tegne selv, og i Conrad von Mardefelt fik han en glimrende vejleder i topografisk billedbeskrivelse. Mardefelt havde fra den svenske deltagelse i 30-årskrigen forsynet den tyske grafiker- og forlæggerfamilie Merians store og rigt illustrerede samtidshistoriske værk »Theatrum Europæum« med en lang række stikforlæg, bl.a. fra det svenske angreb på Jylland i 1644.

Efter 1650 fik Dahlberg lejlighed til at studere Merianfamiliens virksomhed nærmere, da han efter fredsslutningen blev sendt til Frankfurt am Main for at indkræve en række svenske fordringer. Dahlberg kom hurtigt i kontakt med Merian-familien og opretholdt til langt op i 1660'erne en tæt forbindelse med familien, hvoraf han især synes at have vundet den jævnaldrende Matthäus Merian den Yngres fortrolighed. Denne havde sammen med broderen Caspar Marian overtaget familievirksomheden efter faderens død i 1650, og de udgav en lang række topografiske værker, foruden det nævnte pragtværk »Theatrum Europæum«. Dahlberg (og iøvrigt stadigvæk Mardefelt) leverede hver deres bidrag til illustreringen af de svenske besiddelser i Nordtyskland. Da Dahlberg fulgte Karl Gustavs hær op gennem Jylland og senere over de islagte bæltter, rekvirerede Merian ligefrem billedmateriale af begivenhederne fra Dahlberg, der lånte ham sine koncepter og skitser.⁷

Dahlbergs væsentligste inspiration var således primært Merians stik, der stilistisk hører hjemme i den nederlandsk-tyske tradition, men under et besøg i Italien i midten af 1650'erne stiftede han også bekendtskab med den monumentale og kraftfulde italienske barok, der altid kan spores i hans senere værk.

Af Pufendorf-værkets mange stik er der tre, der har særlig interesse for Nyborg og nærmeste omegn:

- 1) En topografisk kortskitse af Nyborg og opland med et prospekt af slottet og byen set fra sydvest (planche 102).
- 2) Et kort over det samme område med en slagopstilling til slaget ved Nyborg i november 1659 (planche 98).
- 3) Et prospekt af slaget set i fugleperspektiv fra sydvest (planche 103).

Foruden disse tre stik, der er gengivet utallige gange i den historisk-topografiske litteratur, findes nogle skitse- og rentegninger i de svenske arkiver og biblioteker, der giver et enestående indblik i Pufendorf-værkets tilblivelse. Samtidig belyser de Nyborg-områdets topografi på en sådan måde, at visse sider af byens udvikling i første halvdel af 1600-tallet må tages op til revision.

Planche 102

Planche 102 er en rent topografisk beskrivelse af Nyborg. På den nederste halvdel af stikket ses byen i prospekt fra sydvest. Øverst gives byen og dens omgivelser med hele Østerøen i kortform i ca. 1:20.000.

Begge halvdele af stikket er enestående: Prospektet er den ældste trykte afbildning af by og slot, og kortet afviger markant fra Dahlbergs andre kort over området, der antyder, at han har kopieret et ældre forlæg.

Dahlberg kom til Nyborg et par gange under Karl Gustav-krigene, men opholdt sig ikke i byen i længere tid.⁸ Første gang, han besøgte Nyborg, var, da han den 29. januar 1658 blev kaldt til rådslagning hos Karl Gustav, der efter Dahlbergs observationer dér traf den skæbnesvangre beslutning om at lade den svenske hær gå over Store Bælts is. Dahlberg nævner selv, hvorledes han flere gange om natten blev kaldt til kongen for at uddybe sine iagttagelser, og han har næppe haft mulighed for ved denne lejlighed at tage byen – endsige dens omegn – i nærmere øjesyn.

Næste gang, Dahlberg var i Nyborg, var, da han i slutningen af april samme år passerede byen på vej til Middelfart, hvor rigsadmiral Karl Gustav Wrangel lagde sit hovedkvarter den 4. maj. Heller ikke denne gang har han haft mulighed for at foretage recognosceringer.

Men i foråret 1658 opfordrede Karl Gustav Dahlberg til at opmåle de fynske kyster, og i midten af juni samme år begyndte han så sine kortlægninger af Fyn. I sine erindringer nævner han, at han passerede Kerteminde den 18. juni, var i Nyborg den 20., og observerede omkring Svendborg og Tåsinge den 22.⁹

Nyborg og nærmeste omegn i kort og prospekt. Pufendorf-værkets planche 102. Original: 291 × 305 mm.

Det var en for eftertiden utrolig hastighed, men resultaterne blev særdeles gode og er de ældste, blot nogenlunde pålidelige kortarbejder over Fyns-området. Senere sammmentegnede han sine kort til et lille generalkort over Fyn, der sammen med detailkortene findes i det svenske krigsarkiv.¹⁰

I betragtning af kvaliteten af Dahlbergs kort fra sommeren 1658, må det undre, at han ikke brugte sit eget Nyborg-kort som forlæg for planchen til Pufendorf-værket, men tilsyneladende har anvendt et dansk kort! Det er jo i sig selv forbløffende og kræver en nærmere uddybning: For det første har Dahlberg sat en målestok på sin tegning, hvor han opgiver længdeenheden i danske mål: danske roder og sjællandske alen. Da Dahlberg på alle andre kort med længdeangivelser i Pufendorf-værket bruger rhinlandske roder, kan dette kun styrke teorien om, at Dahlbergs forlæg har været et dansk kort.

For det andet har Dahlberg i andre tilfælde udarbejdet kort efter erobrede danske planer. På et kort (desværre uden målestok) over en planlagt by ved Hals ved Limfjordens munding ses et dansk projekt til en ny by, et Ny-Ålborg. Til en planche med et kort over Fredericia (ligeledes uden måleangivelse), gjorde han brug af en erobret dansk

plan, der viser byens gadenet i en aldrig realiseret udformning, som det også kendes fra de ældste danske kort over byen. Og det er bemærkelsesværdigt, at Dahlberg benyttede et dansk kort til sit Fredericia-stik, selv om han flere gange selv tegnede kort over byen.

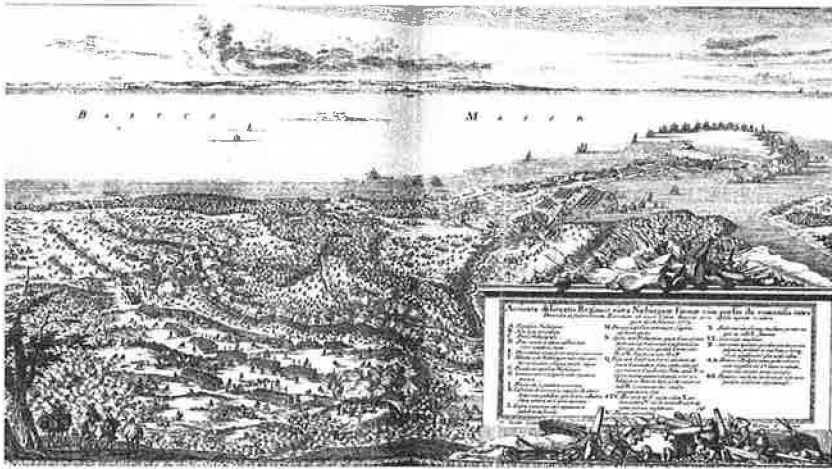
Endelig har Dahlberg på sit stik markeret et meget stort skanseanlæg ud mod Store Bælt på Stjerneskansens senere plads. Længden er imponerende: Fra øst til vest er skansen ca. 1100 m, i bredden ca. 750 m. På Dahlbergs tegning fra 1658 er der ikke markeret noget på dette sted, og det hele må derfor betragtes som et projekt, der aldrig er blevet påbegyndt endsiige gennemført. Det kendes ikke fra andre kilder, og da det afviger betydeligt fra den senere svenske skanse på stedet, er det ikke urimeligt at forestille sig, at projektet hører til blandt de danske planer fra 1650'erne om at styrke Nyborgs forsvar.¹¹

Næste spørgsmål bliver derfor, om der kan have eksisteret danske planer over Nyborg-området, før Dahlberg kom til byen i 1658? Dette kan besvares bekræftende: I 1655 skrev en vis »G H«, som er blevet identificeret som militæringeneniøren Georg Hoffmann, en 43 sider lang redegørelse for Danmarks fæstningsforsvar, der nævner det hensigtsmæssige i at bygge et Ny-Nyborg ude på Østerøen. I tilknytning til netop disse planer findes et sæt tegninger, der viser den projekterede bys beliggenhed i sammenhæng med det omgivende landskab i et kortudsnit, der passer præcist ind i Dahlbergs plan. Kystlinien på disse kort har en vis lighed med Dahlbergs kystkonfiguration fra planche 102, og det kan skyldes, at han har benyttet samme forlæg eller genpartier heraf. Størst afvigelse ses ved afbildningen af kysten fra Nyborg Slot ud til Dyrehavefjorden, der til gengæld ligner Dahlbergs egen rekognosceringsplan fra juni 1658.¹² Meget taler således for, at Dahlberg kan have brugt et dansk kort, da han tegnede sit forlæg til Pufendorf-stikket, men endeligt afklares kan det nok aldrig.

Planche 102 fra Pufendorf-værket hører til den gruppe af illustrationer, der blev stukket i Paris under Dahlbergs aktive medvirken i årene 1667-1674. Den franske kobberstikker La Pointe har udført kortet, N. Cochin prospektet, og for den kunstneriske udsmykning af rammen har den bekendte ornamentstikker Jean Le Pautre ansvaret.¹³

Planche 98

Hvor kortet på planche 102 muligvis kan føres tilbage til tabte danske kortarbejder fra 1650'erne, giver Dahlbergs prospekt af byen og de to stik af slaget ved Nyborg (planche 103 og 98) et godt indtryk af hans eget intensive arbejde med fremskaffelsen af billedmaterialet og retegningen af forlæggene.

Erik Dahlbergs prospekt af slaget ved Nyborg. Pufendorf-værkets planche 103. Original: 256 × 454 mm.

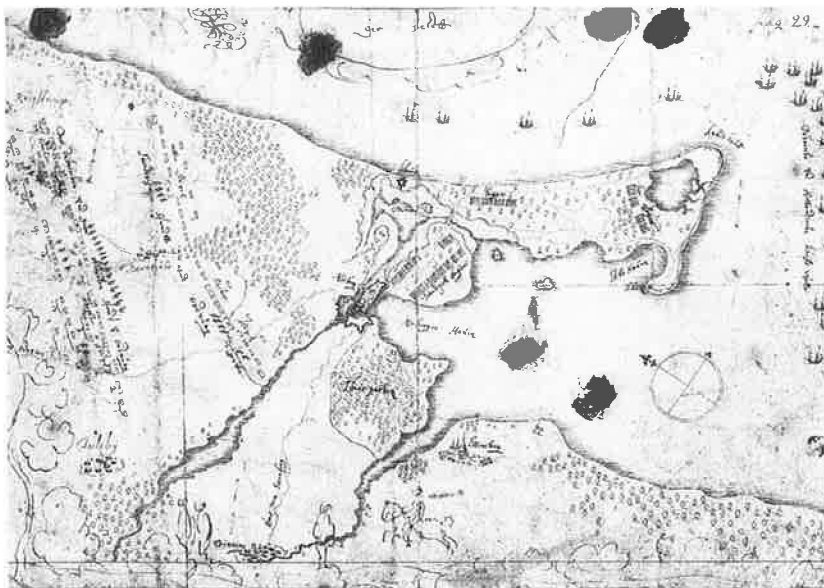
Dahlberg valgte at anskueliggøre det afgørende slag ved Nyborg i et landkort og et prospekt. Kortet er uden målestok, men er i ca. 1:35.000. Landsbyerne Hjulby og Vindinge og herregården Holckenhavn (dengang Ellensborg) er dog set i perspektiv ligesom den forenede dansk-nederlandske flåde ude i bæltet.

I forgrunden ses som staffage to ryttere i ilsomt trav og et perspektivgivende træ yderst til venstre. Bladet er udstyret med en barokkartouche med en titel og et index til en række talbetegnede troppeenheder i den allierede hær, der er placeret mellem Hjulby og Regstrup over for de svenske styrker mellem Nyborg og Store Bælt.

Kortet hører som planche 102 til Pariser-stikkene og angives at være stukket af Cochin i 1669.¹⁴

Forlægget er bevaret på Kungliga Biblioteket i Stockholm, hvor det indgår i et bind tegninger fra Dahlbergs hånd, der blev købt i Leninograd i 1933. Det er en pennetegning med brunt blæk og er tydeligvis af Dahlberg selv, og det bærer præg af hans færdigredigering af motivet: I første fase har han sammentegnet sin skitse til et nydeligt kortbillede med en glimrende gengivelse i prospekt af Vindinge Kirke og Holckenhavn, der tydeligt viser korttegnerens kendskab til samtidens nedertyske stil. Herefter har han i anden fase ladet sin tegning udstyre med staffage, formodentligt udført af gravøren.¹⁵

Forlæggets stednavne er på tysk og hører derfor til Dahlbergs tidlige forlæg, da han endnu mente at kunne få bogen om Karl Gustavs bedrifter udgivet i Tyskland hos sine tyske forlæggerforbindelser.

Erik Dahlbergs skitse til Pufendorf-værkets planche 98. Original: 250 × 460 mm. Kungliga Biblioteket, Stockholm.

Af særlig topografisk interesse er dets afbildning af Nyborg, hvor der på tegningen i modsætning til på stikket er en tydelig byplan. I forhold til planche 102 er her vist de svenske anlæg fra 1659 mod sydvest og de store bastioner mod nord og nordøst for slottet – igen med et tydeligt bygningsgrundruds på Landportens plads.

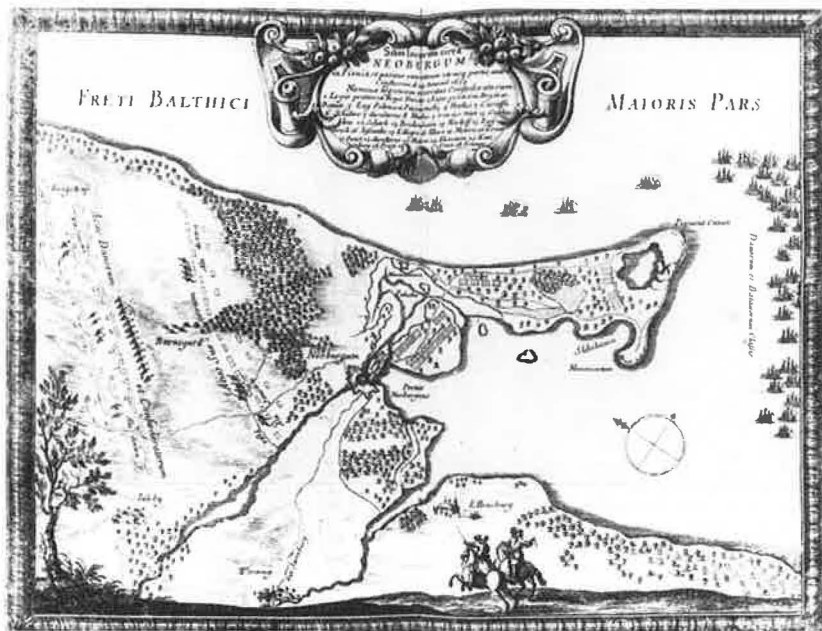
Stjerneskanen er vist i den meget beskedne skikkelse, svenskerne gav den i samme tidsrum.

Kortet har nær tilknytning til et prospekt af samme område:

Planche 103

Slaget er her set fra sydvest i fugleperspektiv, hvorved hele sceneriet med al dets krigstummel tydeliggøres. Af størst interesse er prospektet af Nyborg by, hvor svenskernes befæstningsanlæg ses i forgrunden, beskyttende slottet, hvis middelalderlige uregelmæssige ydre kan genkendes fra nederste halvdel af planche 102.

Bag slottet ses byen, gengivet noget summarisk, og uden at de enkelte bygninger kan identificeres – bortset fra kirken. Til venstre for slottet ligger de gamle danske fæstningsanlæg fra Christian IV's tidlige år, og inden for disse fragmenterne af de mere moderne anlæg fra efter kejserkrigen, ganske som Dahlberg tegnede dem på sit kort i 1648.

Dahlbergs kort over slaget ved Nyborg. Pufendorf-værkets planche 98. Original: 237 × 305 mm.

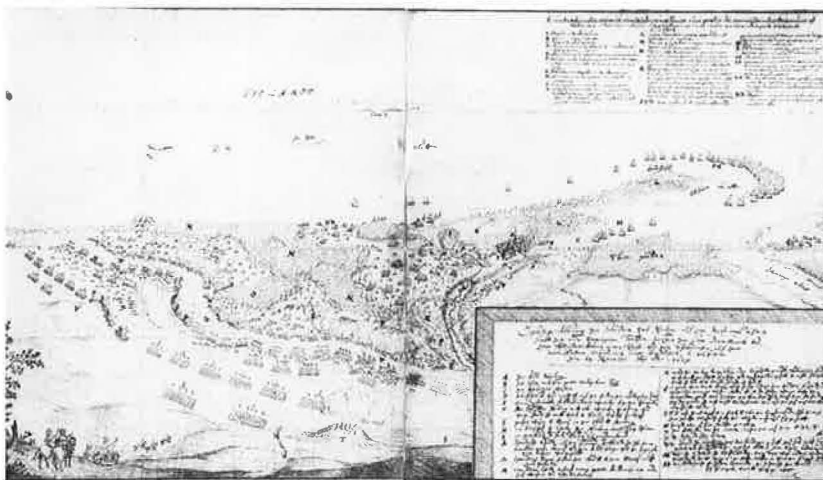
I tilknytning hertil ligger en lang lav bygning med gavlprydelse i begge ender, Landporten i en tidlig udformning.

Stikket er signeret Willem Swidde og dateret Stockholm 1690. Efter at Dahlberg havde fået stukket de fleste af plancherne til Pufendorf-værket i Paris i årene 1667-1674, gik planerne om en udgivelse helt i stå: Krigen mod Brandenburg og Danmark i 1670'erne (Skånske Krig) gav den svenske generalkvartermester andet at tænke på, og først efter at man i slutningen af 1680'erne også havde fundet en forfatter til teksten, kom der igen skred i foretagendet.¹⁶

I 1688 blev den nederlandske kobberstikker Willem Swidde kaldt til Sverige for at færdiggøre de resterende ca. 20 kobberstik. Det længe forberedte værk udkom dog først i 1696 og da på et forlag i Nürnberg.

Planche 103 bærer præg af Swiddes baggrund. Hans titelkartoucher er altid lette at genkende ved deres strenge klassiske nederlandske barokkarakter i modsætning til de franske stiks urolige, men kraftfulde barok.

I Dahlbergs privatarkiv findes to forstudier til Swiddes stik.¹⁷ Heraf er det ene fra Dahlbergs egen hånd, men tilsammen repræsenterer de to tidlige stadier i hans arbejde. Det ældste, Dahlbergs eget, er for-

Dahlbergs første, tysksprogede, skitse til Pufendorf-værkets planche 103. Original: 569 × 321 mm. Riksarkivet, Stockholm.

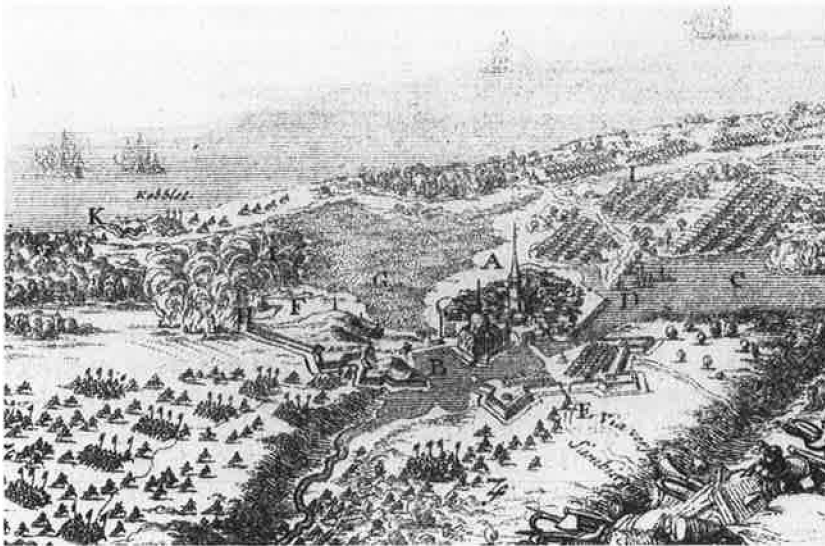
synet med et omfattende indexfelt, der ligesom tegningens stednavne er på tysk. Hertil er der så senere tilføjet en latinsk oversættelse, anbragt i et særligt felt i øverste højre hjørne.

Tegningen må gå helt tilbage til første halvdel af 1660'erne, men er så – rimeligvis i forbindelse med fremstillingen af Pariser-stikkene – blevet ajourført sprogligt.

Fra dette tidspunkt stammer også den anden tegning, der må være det umiddelbare forlæg for Swiddes stik. Det er en videreudvikling af den første tegning, der er blevet kvadreret med henblik på overførelsen til det nye ark. Sproget på denne tegning er på latin, indexet er ført ned på sin endelige plads, og der er sket en kunstnerisk viderebearbejdning af motivet, der lægger godt op til Swiddes store dramatiske prospekt.

Staffagefigurerne fra det første stadie er bevaret, men tilføjet en baggrund af træer, og hele landskabet er blevet gjort levende af en kraftfuld kontrastering af bakker og skråninger med buske og mindre vækster. Øverst er himlen blevet fyldt med store drivende skyer.

Der er iøvrigt kun meget få forskelle mellem de to skitser på den ene side og stikket på den anden, men størst interesse knytter der sig naturligt til den ældste tegning, som er nærmest de koncepttegninger, der må have været Dahlbergs forlæg. Denne tegning, der som omtalt må være fra første halvdel af 1660'erne, er også den ældst bevarede pålidelige gengivelse af Nyborg by og slot, idet planche 102, der er uden forlæg, først blev stukket efter 1667.

Detalje af Nyborg med slottet, de nye fæstningsanlæg og den gamle landport.

Det er tidligere nævnt, at Erik Dahlberg kun opholdt sig i og omkring Nyborg nogle ganske få dage, og det er derfor ikke uden interesse at prøve at afsløre hans kilder til Nyborg-områdets topografi.

En central figur under den svenske besættelse af Nyborg 1658-1659 var den tyske ingeniørofficer Carl Heinrich von der Osten, som i løbet af 1659 byggede nye stærke voldanlæg til beskyttelse af slottet, og som samtidigt ledede opførelsen af Stjerneskanen ude ved Store Bælt.

Von der Osten og Dahlberg havde haft kontakter med hinanden lang tid, før Karl Gustav-krigene skilte deres veje. Der er bevaret breve i Dahlbergs privatarkiv helt tilbage til 1651, men der er uheldigvis kun bevaret ét brev mellem de to fra krigsårene, og det er uden interesse i denne forbindelse.¹⁸

Von der Osten kan være Dahlbergs kilde til planchernes topografiske indhold, ikke mindst på baggrund af, at Dahlberg som svensk overingeniør i Danmark må have fået von der Ostens planer for Nyborg til godkendelse eller udtalelse, før de blev iværksat.

Von der Osten gik efter sin tilfangetagelse i slaget ved Nyborg over i dansk tjeneste, og pudsigt nok kom han i årene 1662-1668 til at lede de omfattende byggearbejder, som Henrik Ruse havde projekteret. Herunder blev volden omkring Landporten forstærket, og i 1666 opførtes Landporten i den skikkelse, vi trods en ombygning i 1800-tallets begyndelse kender i dag.

Oplysninger til planchernes krigshistoriske indhold kan Dahlberg let have skaffet sig fra deltagerne i slaget.

Nyborgs befæstning 1600-1660

Vores kendskab til den ældre Landport er meget ringe, og vores bedste kilde er faktisk Erik Dahlbergs tegninger og kort. Efter krigen dukker porten dog op i det ældst bevarede danske kortmateriale på en måde, der bekræfter teorien om, at den må være bygget i sin oprindelige tilstand omkring 1630:

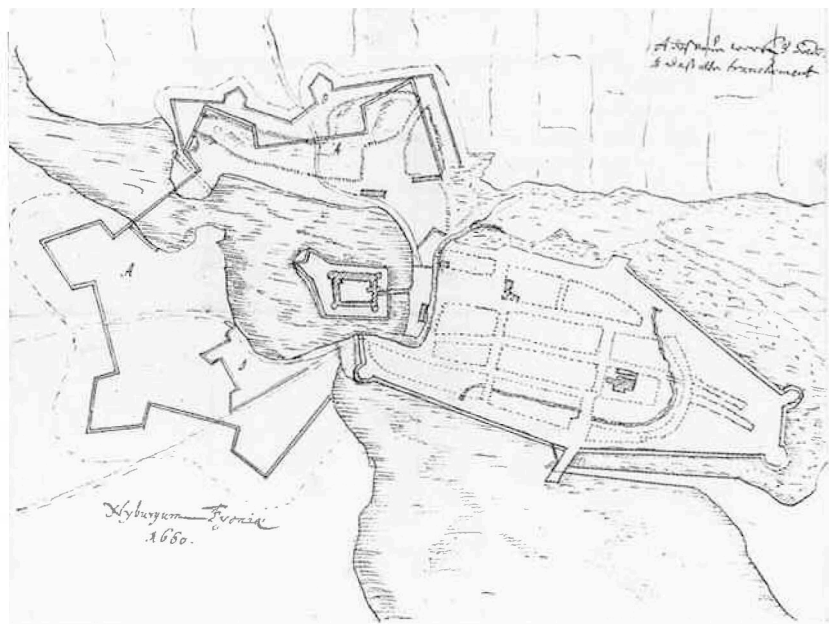
På et kort over Nyborg, tegnet i 1660 af militæringeneniøren Gottfried Hoffmann, der arbejdede på planer om en forstærkning af byen, ses porten placeret i et voldforløb, hvor den tydeligvis er placeret ved en blindgyde, idet han forestillede sig byens port anbragt i kurtinen mellem de to bastioner i fæstningens nordfront – omtrent midt i nutidens Blegdamsgade. Han udnytter bekvemt de tidligere bastioner (af Dahlberg vist som højdedrag), og det samme gør Henrik Ruse i sit projekt til Nyborgs nybefæstning fra 1661, hvor Landporten dog har fået lov til at ligge som byens udfaldsvej. Og derved blev det: I løbet af 1660'erne arbejdede man i Nyborg på fuld kraft på fæstningen, og arbejdet afsluttedes først, da man i oktober 1666 kunne opsætte den københavnske billedhugger Johan Francks endnu bevarede stentavle på Landportens inderside med kongeligt monogram og årstallet 1666.¹⁹

Hvor gammel den oprindelige port har været vides ikke med bestemthed, da fæstningsregnskaberne først er bevaret fra 1661. Men den anonyme tegning fra 1630'erne i Krigsarkivet i Stockholm tyder på, at porten og de to bastioner, hvortil den er bygget, hører til fæstningsarbejderne fra Kejserkrigen eller lige derefter.

Når Landportens placering således ikke er resultatet af nybefæstningen af Nyborg i 1660'erne, som det tidligere har været hævdet, og heller ikke kan føres tilbage til 1650'ernes voldarbejder, men derimod hører til blandt forsvarsanlæggene fra efter kejserkrigen, medfører det nødvendigvis, at det tilhørende voldanlæg må være fra samme tid.

Christian III's gammeldags befæstningsarbejder omkring Nyborg er således blevet forbedret flere gange i løbet af 1600-tallet. Man kan skelne mellem fire faser, der alle hver for sig betegner en nyudvikling i fortifikationskunsten:

1. fase har været en udbygning af fronten nord for slottet med anlæg af en mindre bastionær linie med brudte kurtiner, ca. 1600-1610.
2. fase er forstærkningen af den bastionære linie ved opførelsen af to store bastioner inden for den anlagte nordfront. Hertil blev opført en port, den tidlige Landport, ca. 1630.

Dansk kort over Nyborg fra 1660, der viser de tre første faser af fæstningsudviklingen i 1600-tallet. Original: 188 × 241 mm. Det Kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling.

Fase 1 og 2 kendes tydeligst fra det ældste kort over byen, den anonyme tegning i krigsarkivet i Stockholm fra 1630'erne, og fra Erik Dahlbergs kort i håndskriftet til Lennart Torstensson fra 1648.

3. fase er svenskernes udbygning af sydvestfronten og en ny »3.« nordfront i 1659. Den kendes bedst fra et anonymt kort over byen dateret 1660 og fra Dahlbergs tegninger og skitser til det store Pufendorf-værk og bekræftes af de tidligste danske planer, bl.a. Gottfried Hoffmanns projekt til en nybefæstning af byen fra 1660 og Henrik Ruses plan af 1661.²⁰
4. fase er de danske anlæg efter Svenskekrigene, som delvis bygger på Henrik Ruses projekt af 1661. Han udnyttede delvis de to bastioner og Landporten fra fase 2, men både bastioner og port blev ombygget – porten muligvis fra grunden af. Bastionerne blev gjort større og bredere og udformet i Henrik Ruses karakteristiske »manér«.

De skriftlige danske kilder tier fuldkomment om enkelthederne i udbygningen af Nyborg op gennem 1600-tallet, og først med undersøgelse

sen af Erik Dahlbergs kort og tegninger er den brik faldet på plads, der viser de mange byggefasers indbyrdes kronologi omkring den vigtige fæstningsby ved Store Bælt.

Noter

1. Krigsarkivet, Stockholm. Handritade kartverk, 21.
2. Den væsentligste biografi af Dahlberg er: Ernst Ericsson och Erik Vennberg: Erik Dahlberg. Uppsala 1925, der delvis bygger på hans egne erindringer («dagbog»), udgivet af Herman Lundström: Erik Dahlbergs dagbok (1625-1699). Stockholm 1912.
3. Se Bjørn Westerbeek Dahl: Erik Dahlbergs kort over Christian IV's fæstningsanlæg 1648, i: Krigshistorisk tidsskrift, 24. årg., nr. 2, august 1988, s. 55-62.
4. Krigsarkivet, Stockholm. Handritade kartverk, 22.
5. Som note 3, s. 57.
6. Samuel von Pufendorf: De rebus a Carolo Gustavo Sveciæ rege gestis commentarium libri septem. Nürnberg 1696. Året efter udkom en fransk og tysk udgave, i 1729 endnu en latinsk udgave, og først i 1915 en svensk oversættelse med faksimiletryk af plancherne.
7. Riksarkivet, Stockholm. Erik Dahlbergs Arkiv, B 2. Breve til Erik Dahlberg fra M. Merian 23.1.1658, 30.3.1658 og 9.11.1661.
8. Herman Lundström: Erik Dahlbergs dagbok, s. 115-117 og s. 125.
9. Dahlbergs rapporter fra hans rejser i 1658 er udgivet af Vilh. Lorenzen: Erik Dahlbergs spionvirksomhed paa Fyen mellem Carl X Gustavs to svenskekrige, i: Fynske årbøger, 5, 1953-55, s. [465]-480.
10. Krigsarkivet, Stockholm. Utlandska kartor, 27, 12. Sammesteds findes flere genpartier af de enkelte kort.
11. Om Dahlbergs stik af Fredericia fra Pufendorf-værket, se: Bjørn Westerbeek Dahl: Erik Dahlberg ved Lille Bælt 1657-1660, i: Vejle amts årbog 1988, s. 87-113.
12. Om den projekterede by ved Slipshavn, se: Bjørn Westerbeek Dahl: Christoph Heer og Frederik den Tredjes by ved Slipshavn, i: Fynske årbøger 1979, s. [42]-57.
13. Om Pufendorf-stikkenes tilblivelse se: Ericsson og Vennberg: Anf. arb., s. 95ff, og: Börje Magnusson: Att illustrera fäderneslandet. Stockholm 1986, s. 48-76.
14. Som note 13, s. 76.
15. Kungliga Biblioteket, Stockholm. hanrit. vol. 41, (10797). – Om staffagen, se: Börje Magnusson: Anf. arb., s. 60.
16. Om ansættelsen af Swidde i 1688, se: Ericsson og Vennberg: Anf. arb., s. 129f.
17. Riksarkivet, Stockholm. Erik Dahlbergs Arkiv. C₁-C₂, 68, 1-2.
18. Se: Till Erik Dahlberg inkomna skrivelser i Riksarkivet, i: Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd, ser. 1, 6. bandet, Stockholm 1924, s. 311.
19. Pladen blev bestilt 21. august 1666 og leveret fra København 13. oktober samme år. Franck fik 30 rigsdaler for sit arbejde, og for fragten til Nyborg betaltes 4 rigsdaler og 3 mark, se: Rigsarkivet. Reviderede regnskaber. Fæstningsregnskaber IX, 3. Nyborg 1666-1667, indførsel 34.
20. Gottfried Hoffmanns projekt til en nybefæstning af Nyborg findes gengivet i hans fætter Christoph Heers håndskrift med 22 planer af danske, norske og holstenske fæstninger fra ca. 1660/61, Det Kongelige Bibliotek, København, Håndskriftafdelingen, Gammel Kgl. Samling 716-2. – Ruses plan findes i original i: Rigsarkivet i Oslo. Anonymt kort over Nyborg 1660, Det Kongelige Bibliotek, Håndskriftafdelingen. Ny Kongelige Samling 399 d-2.